
3-4•99

*ROMANO
DŽANIBEN*

ČASOPIS
ROMISTICKÝCH
STUDIÍ

Yaron MATRAS

RÜDIGERŮV PŘÍSPĚVEK K OBJASNĚNÍ PŮVODU ROMŠTINY

1. Úvod

Se základy lingvistické romistiky bývají obvykle spojována jména několika různých vědců. Patří mezi ně August Pott, jehož komparativní gramatika a slovník (1844-1845) představuje první ucelený popis romštiny, Franz Miklošič, jehož dvanáctidílný přehled romských nářečí (1872-1889) byl výsledkem prvního kontrastivního výzkumu, a John Sampson, jehož monografie o velšské romštině (1926) je dodnes považována za nejsystematičtější pokus o historický popis romštiny.

Zásluhy o rozšíření hypotézy o indickém původu romštiny, nebo dokonce o samotný jeho objev se obvykle připisují Heinrichu Grellmannovi a právě Grellmann je v této souvislosti nejčastěji a v nejdelších pasážích citován. Rüdigerova práce z roku 1782 nazvaná *Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien* („O jazyce a indickém původu Cikánů“), která vyšla dříve než dílo Grellmannovo, bývá zmiňována jen mimochodem. Snad je tomu tak proto, že se teprve nedávno (v roce 1990) stala širě přístupná v reedici hamburského nakladatelství Buske, a to ještě jen v německém originále, navíc psaná v kurentu. Značnou pozornost věnují Rüdigerovi tři současní autoři: Wolf (1960) v úvodu ke svému slovníku romštiny, Ruch (1986) v disertaci o raných romistických studiích a Haarmann (1990) ve svém úvodu k reedici Rüdigerova článku z roku 1782.

Rüdigerův zájem o romštinu nejdříve vzbudila publikace *Beytrag zur Rotwelschen Grammatik, oder Wörterbuch von der Zigeuner-Sprache, nebst einem Schreiben eines Zigeuners an seine Frau* („Příspěvek k rotvelšské gramatice neboli Slovník cikánštiny, jakož i dopis jednoho Cikána manželce“) vydaná roku 1755 ve Frankfurtu. Později ho Hartwig Bacmeister, kolega ze Sankt Petěrburgu, podnikl k srovnávacímu studiu jazyků, jehož cílem bylo určení původu a struktury jazyka na základě textového vzorku a který měl zahrnovat i romštinu.

Na indické souvislosti ještě před Rüdigerem upozornil další jeho kolega, göttingenský učitel Christian Büttner, který v roce 1771 stručně poznamenal, že Cikáni jsou hindustánsko-afgánský kmen. Vydání příběhu Stefana Valyiho, jenž si prý povšiml podobností mezi jazykem indických studentů hostujících v Leidenu a jazykem maďarských Romů, ve *Wiener Anzeigen* v letech 1775-1776¹ rovněž časově předcházelo Rüdigerově stati. Ať už byl Valyiho příběh popisem skutečné události, nebo šlo o pouhou anekdotu, je naprosto zřejmé, že Büttner měl stať z *Wiener Anzeigen* k dispozici. Podle Ruchova (1986: 119-123) tvrzení na ni upozornil Grellmanna, a je proto dobře možné, že o ní věděl i Rüdiger. Indického původu romštiny si konečně povšimli ještě další dva Rüdigerovi současníci: Peter Pallas v roce 1782 a William Marsden v roce 1785. V této době se tedy příbuznost romštiny indickým jazykům (a z toho plynoucí

závěr, že předkové Romů imigrovali z Indie) stávala v akademických kruzích běžně přijímaným faktem. Vzhledem k tomu, že vědci zabývající se původem jazyků vzájemně spolupracovali, vyměňovali si informace a sdělovali si své dojmy, je velmi nesnadné přisoudit některému z nich při tomto objevu absolutní prvenství.

Proč má tedy Rüdiger mezi ostatními tak zvláštní postavení a v čem spočívá obrovský význam jeho práce pro lingvistickou romistiku? Rüdiger vynikal hned v několika ohledech: Vedle Grellmanna byl jediným ze zmíněných současníků, kdo jazyková data skutečně předkládal čtenáři a detailně je komentoval. Grellmann však zcela nepochybně přebíral svůj materiál z jiných zdrojů, jinak řečeno tyto zdroje plagoval (viz Ruch 1986, Willems 1998). Navíc nebyl Grellmann při zpracování a prezentaci svých údajů ani důsledný: nejen že nesprávně interpretoval některé jazykové kategorie, ale směšoval také materiál různých romských nářečí.

Rüdiger vynikal i svým empirismem. Poté, co mu Bacmeister poslal zmíněný vzorový text, nechal si ho Rüdiger rodilou mluvčí, již Adelung (1815: 30) později identifikoval jako Barbaru Makelinovou, přeložit do romštiny. Data získaná elicitací transkriboval a opatřil zpětným překladem. Pak vytvořil i překlady do hindustánštiny; používal při tom příručku, kterou měl zrovna k dispozici a jejímž autorem byl misionář Schulz. Ačkoli jeho zkoumání bylo ne vždy prosto naivního přístupu, některé jeho poznatky v oblasti typologie jazyků a lingvistiky jazykového kontaktu můžeme oprávněně považovat za průkopnické. Rüdiger založil svá srovnání na výběru nejdůležitějších gramatických paradigmat. Ve svých závěrech se nenechal odstrašit rozdílností mezi oběma jazyky, protože pochopil, že solidní argumentace na podporu společného původu jazyků musí být schopna objasnit nejen jejich podobnosti, ale i rozdíly. V několika případech pak obratně identifikoval vliv jazykového kontaktu na strukturu a typologický ráz romštiny.

Konečně Rüdiger byl mezi svými současníky jediný, kdo po vědecké práci žádal společenskou angažovanost a morální zodpovědnost a kdo byl ochoten obvinít společnost a její politické instituce z marginalizace a perzekuce Cikánů a schopen projevit soucit a pochopení pro příčiny jejich bídy. Není pochyb o tom, že dnešní empirická, angažovaná i teoretická romistika se při hledání kořenů své disciplíny musí obrátit k Rüdigerově práci.

Cíl tohoto článku je dvojitý: Za prvé předkládám obecný přehled Rüdigerovy metodologie, v němž se zabírám jak jeho sociopolitickými názory na situaci Romů, tak analytickými procedurami, které uplatňoval. Přidávám se přitom k některým Ruchovým (1986) poznámkám týkajícím se prostředí, jež - jak se zdá - Rüdigeru inspirovalo k romistickému výzkumu a spoluvytvářelo ráz jeho argumentace, i k Haarmanovým (1990) poznatkům o Rüdigerově textu. Ani Ruch ani Haarman však zjevně nemají přímé znalosti romštiny a žádný z nich se nevyjadřuje k detailům Rüdigerovy analýzy. V době od vydání přetisku Rüdigerovy práce (1990 [1782]), a vlastně ani před ním, se o podrobnější prozkoumání její lingvistické stránky, pokud vím, nikdo nepokusil. Věnuji proto značnou část této práce jazykovým strukturám, jimiž se Rüdiger zabývá ve své srovnávací analýze, a některým problémům, které s sebou přinášejí.

2. Všeobecné postupy a metodologie Rüdigerova eseje

Koncem osmnáctého století se začala rozvíjet osvícenská sociální antropologie a spolu s ní i popisné, univerzalisticky orientované zkoumání jazyků cizích národů. Na německých univerzitách v Göttingenu, Jeně, Lipsku a Halle (kde se stal Rüdiger

roku 1791 profesorem), významných centrech komparativní jazykovědy s vysokou akademickou úrovní, začala postupně nad konformitou a myšlenkovou poddajností ve vědě převládat objektivita a původnost. Tento vědecký „duch doby“ se v Rüdigerově eseji projevuje dvěma způsoby:

Předně, Rüdigerovi je zřejmé, že se souhrn vnitřně koherentních pravidel a zvyklostí řídící život cizího národa liší od pravidel a zvyklostí dominantní společnosti, a také národům právo na takovou odlišnost přiznává. Na druhé straně se občas dopouští misinterpretací, zaujímá paternalizující postoje, nebo dokonce podléhá stereotypům, které následně romantizuje: například tehdy, když o Romech mluví jako o národu „žijícím si podle svých zákonů přírody“ (s. 44) nebo když užívá zevšeobecnujících tvrzení o krádežích spáchaných Cikány (ačkoli je míní jako kritiku společnosti za to, že zanedbala jejich integraci). Avšak centrální linií Rüdigerova eseje je výzva ke společnosti, aby revidovala své postoje vůči Romům a přijala je jako svébytný národ.

Dalším projevem „ducha doby“ je Rüdigerův analytický přístup k etnografickým údajům, které navrhuje seřadit podle míry objektivní spolehlivosti. Jazyk zaujímá v této hierarchii nejvyšší místo:

„[...] žádný z rozlišujících příznaků národů není tak jistý, trvanlivý, rozhodující a neměnný jako jazyk. Při všech proměnách tvaru, zvyků, obyčejů a náboženství vlivem klimatu, kultury a míšení s jinými, jediný se udržuje od jednoho pólu k druhému, od nejkrajnějšího divoštví po nejvyšší kulturu; vždyť i při všem míšení může být jen zřídka vyhlazen, a i tak, i při nejnásilnějším útisku, zanechává znatelné stopy.“ (s. 59)²

Zkoumání jazyka je proto klíčem k poznání původu národa. Úspěšné určení jazykového původu pak pomáhá poskládat i další části mozaiky:

„[...] s důkazem z řeči vyvozeným nyní srovnáme ostatní historické okolnosti a znaky Cikánů, a vidíme, že i ty se k němu hodí a zcela s ním souhlasí. Povaha Cikánů v době, kdy se poprvé objevili v Evropě, jejich věštění, snad z lhostejnosti jen předstírané křesťanství, množství soumarů, stříbra a zlata, krádeže, dlouhé šaty a velké náušnice, jež dosud nosí, to vše se lépe shoduje s Indiány [= Indý] než s kterýmkoli jiným národem. Právě tak i jejich fyziognomie jest indická.“ (s. 79)

I když se tento popis může zdát zjednodušený, podstatné je, že se Rüdiger při určování původu Romů na jejich sociální vlastnosti nespolehá. Považuje je naopak za pouhé doplňující znaky podřazené lingvistické argumentaci. Ze všeho nejvíce mu záleží na objektivitě vlastní analýzy a právě touto objektivitou zaštiťuje společenskou a historickou relevanci jazykovědné rekonstrukce.

Rüdigerovým lingvistickým pozorováním předchází dlouhé a kritické pojednání o místě Romů v evropské společnosti. Cikáni přišli podle jeho slov do Evropy během historického období přechodu „mezi barbarstvím a kulturou“ (s. 43). V důsledku toho na ně státní správa reagovaly rozporuplně. Rüdiger se domnívá, že by bylo bývalo možné udělit Romům právo k usazení a integrovat je do stávající společnosti, místo toho však v nich tehdejší evropská společnost spatřovala soupeře a nepřátele a začala je pronásledovat. Odepření občanských práv učinilo z Romů ty, kterými jsou nyní - „jednotlivé potulné tlupy zlodějů, věštkyň a žebráků“ (s. 44-45). Rüdiger samozřejmě zevše-

obecňuje, neboť vychází ze stereotypů obsažených v jemu dostupných tištěných pramenech. Zdůrazňuje však, že Romové nejsou společenskými psanci ani rodem, ani z dobrovolného rozhodnutí. V jejich statutu se naopak projevuje to, jak se k nim chová společnost, která jim nedokázala zajistit politickou rovnoprávnost. Uzavírá tedy:

„Toto je dosud politická nesrovnalost, kterou by se naše osvícené století mělo stydět nadále tolerovat. Neboť všechno pohrdání Cikány nemá žádný jiný důvod než onu starou a zakořeněnou národnostní nenávisť.“ (s. 49)

Mnohé Rüdigerovy sociálně-politické názory svědčí pro jeho povahu osvícence i osvíceného člověka. Za příčinu sociálního konfliktu považuje střet odlišných kultur a romská kultura je pro Rüdigeru - i když se na ni sám dívá poněkud romantizujícím a zjednodušujícím pohledem - právoplatným a rovnoprávným systémem norem a postojů. Za druhé: je schopen vnímat důležitost dějinných a politických kontextů a jejich pravděpodobných účinků na náhodné události. Takovou náhodnou událostí je pro něho i příchod Romů do střední Evropy, jenž vzbudil nepřátelství jen proto, že připadl do období všeobecné nestability a společenského i politického neklidu. Za třetí: Rüdigerovo soucítění s těžce zkoušeným národem je instinktivní - reflexe u něho přichází až dodatečně. Tento náš dojem podporuje i skutečnost, že Rüdigerovy znalosti o romské společnosti jsou dost povrchní. I když však přejímá různé stereotypy, nikdy se nepodílí na šíření hostility. V těchto souvislostech nám tanou na mysli následující Todorovovy (1984) postřehy z práce o španělské kolonizaci původních obyvatel Ameriky: Soud, soucítění a poznání se nemusí vždy vzájemně podmiňovat. Lze být znalý, a postrádat soucit. Je naopak možné projevat účastenství, a nemít vědomosti. A je také možné vyslovit soud, a přitom vědět i soucítit. Rüdiger nevyjadřuje soudy, a znalostí o Romech, kromě poznatků o jejich jazyce, má jen málo - je to však člověk, který soucítí. Konečně Rüdiger je také reformátor. Připomíná společnosti její vlastní modernizované morální kodexy a požaduje, aby se jejich naplňování začalo vztahovat i na Romy a nabídl jim tak spravedlnost a ochranu:

„Pokud nikoho neurážejí, jsou Cikáni trpěni a pod ochranou zákonů. Stále se mi však zdá, že ani v zemích řízených s největší moudrostí ještě nebylo těm z tohoto nešťastného lidu, kteří přežili, poskytnuto plné odškodnění za bezpráví působená jich předkům. Neboť nikde jim dosud nebyla přiznána plnoprávná občanská hodnota a přirozená rovnost s námi, ostatními lidmi, jak to přece vyžaduje spravedlnost.“ (s. 47)

Esej tedy charakterizuje objektivita a humanismus. Zatímco však svůj humanismus vyjadřuje Rüdiger jako emocionální a morální apel, jeho objektivita je podložena argumenty a v jejím základě leží spolehlivost empirických údajů. Vědecká spolehlivost je pro Rüdigeru totéž co uplatnitelnost a replikabilita experimentu. Skutečnost, že jazyk je spolehlivým indikátorem etnického původu, jsme už zdůraznili - a právě k tomuto bodu směřuje Rüdigerova kritika staršího i soudobého vědeckého úsilí.

„Právem jej [= jazyk] proto Leibniz jako první znamenitě doporučil za rukověť při zkoumání příbuznosti národů. [...] Kdybychom se už dříve pokusili užítí této pomůcky také u Cikánů, našli bychom pravdu už dávno a vyhnuli se oněm omylům, které pramení z dohadů. Tato mezera ve zkoumání je o to více překvapující, že mohla býti tak lehce zaplně-

na. Vždyť živý jazyk Cikánů byl přítomen všude. Byl také dosti časně zpozorován učenci a něco z něho i zapsáno. Už Bonaventura Vulcanius shromáždil padesát slov a Megiser je, nejspíše podle Vulcania, uvedl pod jménem novoegyptské řeči nubijských tuláků; Cikánům oproti tomu, podobně jako Wagenseil, přiřkl zlodějskou hantýrku. Cikánštinu nicméně nikdo neporovnával s jinými jazyky - kromě Ludolfa, jenž ve svých etiopských dějinách na základě slov, která sám sebral, usoudil, že se nepodobá ani egyptštině, ani koptštině, a odmítl proto beztak bájný a nijak nepodložený příběh o jejich egyptském původu.“ (s. 59-60)

Důležitost jazyka jako významného indikátoru byla uznána už před Rüdigerem, ten však viní své předchůdce z ignorance ve dvou bodech: Předně zanedbali dokumentaci dostatečného množství jazykového materiálu, ačkoli přístup k němu mohl být poměrně snadný (zvláště vezmeme-li v úvahu, že na rozdíl od zkoumání zámořských jazyků nebylo pro zaznamenání romštiny třeba podnikat dlouhé cesty a zatěžovat se sháněním spolehlivého tlumočnicka). A ti, kteří slovní materiál sbírali, se ho neobtěžovali podrobit komparativnímu šetření, a ztroskotali tak metodologicky.

Rüdiger sám se komparativního studia odvážil. V souvislosti s metodologickým požadavkem replikability se pak zamýšlí nad problematickými aspekty své metody a sděluje čtenáři potíže, které mu empirická práce přinášela.

„Na jeho [= Bacmeisterovu] žádost jsem si jeho stať nechal jednou Cikánkou přeložit do její řeči. Úkol to byl sám o sobě pracný, zároveň jsem se však pokusil alespoň v něčem poznat i mluvnickou část jazyka, dosud zcela temnou a uvedeným dopisem opomenutou. Tím se mé obtíže jen znásobily; bez vlastní zkušenosti by těžko kdo uvěřil, jaké umění je třeba vynaložit k vyzískání těchto informací od člověka, který nemá o gramatice ani ponětí, a jak nudný je takový úkol. Má námaha však byla odměněna sladkým požitkem objevitelova potěšení.“ (s. 61)

Máme zde ukázkou toho, jak průkopnická byla Rüdigerova metodologie. Veškeré předchozí záznamy romštiny sestávaly buď jen ze soupisu slov, nebo z krátkých vět bez doprovodného komentáře. Původní Rüdigerův úkol, tak jak ho inicioval Bacmeister, byl obdobný: měl pouze vytvořit překlad vzorkového textu. Rüdiger však z vlastní iniciativy přistoupil i k elicitaci gramatických paradigm a právě gramatická část poskytuje v důsledku nejpřesvědčivější důkaz o jazykové příbuznosti:

„Co se týče mluvnické části jazyka, není shoda o nic méně výrazná, což ještě zřetelněji dokazuje blízkou příbuznost obou jazyků. Je totiž známo, že i jazyky, jež se v slovní zásobě do značné míry shodují, mají zakončení a ohýbání často velmi rozdílná. Tato skutečnost má svou přirozenou příčinu v původu řečí, neboť zakončení a ohýbání vznikají později a snáze podléhají změnám. Tak např. němčina se od angličtiny nebo dánštiny - podobně jako latina od italštiny nebo francouzštiny - mnohem více odlišuje v gramatice nežli v lexiku, protože gramatika těchto různých germánských kmenů byla vytvořena až po jejich rozdělení.“ (s. 70-71)

Znovu se zde setkáváme s hierarchizací, která je tak typická pro Rüdigerův metodologický přístup k interpretaci dat. Gramatika je citlivější k vývojovým změnám než základní slovní zásoba, a tak jsou paralely v gramatické oblasti silnějším důkazem o blízké historické afinitě jazyků. Právě na tomto základě nám Rüdiger již

v úvodu k jazykové části eseje předkládá shrnutí svých zjištění, a ačkoli si je vědom vlastního metodologického novátorství v oblasti empirické i komparativní, a přestože si uvědomuje nedostatky předchozích prací, je při prezentaci výsledků své práce velmi opatrný a při hodnocení vlastního přínosu velmi skromný.

„Nakonec jsem ke svému překvapení našel tak obrovskou podobnost s jazykem Schulzovy indostánské gramatiky, že jsem nemohl vidět původ Cikánů jinde než ve Východní Indii. [...] S radostí jsem hned v dubnu 1777 sdělil své *heureka* panu Bacmeisterovi do Petěrburgu. [...] Avšak rok nato jsem v Büttnerově úvodu k jeho Srovnávacím tabulkám druhú písma u různých národů zjistil, že také on již ukázal na původ Cikánů z afgánských Indiánů [= Indů]. To jistě znehodnocuje zásluhu mého objevu. Přesto jsem, myslím, oprávněn do sytosti se občerstvit na duchovním hodokvasu svého vlastního objevu. Ano, smím snad spravedlivě něco z toho předložit i publiku, a je to dokonce nutné, neboť pan Büttner, kterému jeho objev nechci upírat, nám neposkytl než temný náznak bez jakéhokoli rozvedení a důkazu.“ (s. 61-62)

Konečně, Rüdiger dává zapravdu skeptickému čtenáři, že v provedené historické rekonstrukci jsou dosud mezery a že mezi oběma srovnávanými jazyky existují odchylky. Ani tyto, ani ony ovšem nesnižují celkový význam objevu, neboť mohou být vysvětleny historickými změnami nebo také možnými nedostatky při získávání dat:

„Po všem, co jsme ukázali, nemůže, myslím, už nikdo pochybovat, že Cikáni a Indostánci hovoří v podstatě jedním a tímž jazykem, zvláště když uvážíme, že ti první nutně museli na svých dalekých a zdlouhavých cestách ze své řeči mnohé ztratit a mnohé v ní pozměnit; a z toho, co zůstalo, ani moje učitelka nemohla znát všechno. Na druhé straně jsme se možná v indostánštině misionáře Schulze nesetkali s tím pravým nářečím. Je též možné, že některé údaje zachytil nesprávně, právě tak jako místo vlastních indostánských písmen užil pouze liter perských. Indostánštinou navíc plně nevládl a neměl vůbec v úmyslu srovnávat ji s cikánštinou. Při srovnávání se tedy jistě některé podobnosti ztratily, a oba jazyky musí být proto v podstatě ještě shodnější, než se nám zde jeví.“ (s. 77-78)

Rüdiger si uvědomuje, že jeho poznatky přispívají k zpochybnění lidových pověr a dřívějších hypotéz, a protože je mu zřejmý rozpor mezi jeho vlastním tvrzením o indickém původu Romů a rozšířeným názorem o jejich příchodu z Egypta (který se nejen odráží např. v anglickém označení „Gypsy“, ale je jím zároveň i posilován), nabízí vysvětlení, jak k tomuto omylu mohlo dojít:

„Kromě toho existují nejasné stopy, že už u starých Řeků bylo někdy jméno Indie, snad z pouhého nedorozumění, přikládáno Egyptu, a tím mohlo být mylné hledání původu Cikánů v Egyptě usnadněno.“ (s. 83)

Morální soucítění i objektivita vedou Rüdigerera k důslednosti při nahlížení Cikánů jako obětí historických okolností. Tento pohled přenáší i na interpretaci příčin, které mohly Cikány přinutit k odchodu z Indie a následné migraci do Evropy. Podává stručný přehled neklidných dějin Indie v době islámských výbojů a v této souvislosti uvažuje následujícím směrem:

„Všechny války, putování a revoluce, kterých jsme se dotkli, představují dostatečnou příčinu rozptýlení Cikánů z jejich původních sídel. [...] [P]odle všeho nakonec přišli také do Evropy a [...] nejvíce z nich k Dunaji. Pohnout je k tomu mohlo vyhánění, lačnost dobývat, či snad - jak tomu bývá u všech migrací celých národů - obojí najednou.“ (s. 83-84)

Přesto jsou odpovědi na tyto otázky dodnes nejasné a zůstávají předmětem sporů jak mezi přístupy různých oborů, tak mezi odlišnými ideologiemi. Můžeme bezpečně konstatovat, že od vydání Rüdigerova eseje se objevilo jen málo poznatků, které by nově osvětlily nebo upřesnily geografický původ Cikánů. Zaznamenání jazyků a etnografických charakteristik dalších skupin indického původu na Blízkém Východě a ve střední Asii inspirovalo dohady o příbuznosti Cikánů s itinerantní obchodnickou kastou indických Domů (viz Grierson 1888). Domská hypotéza našla své kritiky jak mezi romskými aktivisty, jako je Kochanowski (1994) a Hancock (1997), kteří raději hledají původ Romů ve vrstvách kněží a bojovníků, tak mezi zástupci sociálních věd, jako je Okely (1983) nebo Willems (1998). Ti indický původ Romů popírají docela: argumentují v tom smyslu, že nedostatek historické evidence vyvrací možnost emigrace z Indie, a odmítají brát v úvahu veškeré jazykové aspekty.

Dnes, dvě století po Rüdigerovi, ještě nevznikla spolehlivá metodologie, která by vědcům dovolila pochlubit se něčím víc než tím, co mohl Rüdiger prohlásit závěrečnými slovy svého eseje:

„Abych se odvážil podat bližší určení podnětu k jejich tažením, je mi tato oblast dějin příliš cizí, a krom toho mi chybějí pomůcky; raději ji proto přenechám skutečným dějepiscům. Předkládám zde tedy tuto práci a budu spokojen, ba hojně odměněn, pokud jim svým malým zkoumáním dám podnět k dalším objevům a jestliže olovnicí filologie ulehčím a pojistím jejich cestu dějinami Cikánů.“ (s. 84)

3. Jazykový vzorek

Rüdigerova práce nevzbuzuje dojem, že by si její autor uvědomoval nářeční rozrůzněnost romštiny. Jeho poznámky k vývoji určitého členu v romštině, k její syntaxi anebo k míšení jazyků by mohly být interpretovány v tom smyslu, že Rüdiger naivně považoval němčinu za jediný nebo alespoň hlavní kontaktní jazyk, jenž má v dějinách romštiny nějakou důležitost. Těmto poznámkám je však také možné rozumět tak, že odrážejí už zmíněný Rüdigerův empirismus - jen málo se pokouší o spekulace za hranicemi poznatků, které jsou mu přímo dostupné, a proto se soustředí právě na přejímky z němčiny. To buď znamená, že Rüdiger nebyl schopen identifikovat jiné než německé vlivy, anebo že němčina hrála v dialektu, který zkoumal, ústřední roli. Druhá možnost by nebyla nijak překvapující, vezmeme-li v úvahu, že Rüdigerova informantka měla, jak víme, přinejmenším své občanské jméno německé, a že je proto pravděpodobné, že byla příslušnicí sinto-manušské populace.

Skutečnost, že Rüdigerovy empirické poznatky jsou založeny na dialektu německých Sintů, lze snadno potvrdit, probereme-li stručně jednotlivé rysy vzorku. V oblasti hláskosloví došlo ke změně koncového *-v > -b* (srov. *schob* ‚šest‘, *job* ‚on‘), tj. k vývoji vlastnímu právě jen sinto-manušské nářeční skupině. Nepřízvučné samohlásky se v zavřených slabikách redukují; kupříkladu tvar *homes* ‚byl jsem‘ obsahuje časový sufix *-es*, odpovídající původnímu **-as*. Posesivní forma *mre* ‚moji, moje‘ je

kontrahovaná. Rüdigerův způsob zápisu prozrazuje centralizaci koncových samohlásek (srov. *bascher* <!s>*paša* ,vedle'), jež je rovněž známa ze současných sintských nářečí. Iniciální *a*- odpadá ve slovese ,přijít' (srov. *wias* ,přišel'). Ve srovnání s *his* v ostatních sintských varietách vyniká zachování samohlásky *a* v *has* ,byl/a'.

Vzorek vykazuje lexikálně-fonologické rysy typické pro severní větev romských nářečí, do níž sintština náleží, jako např. ztrátu iniciálního *a*- (srov. *tschele* ,zůstává' nebo *men* ,my' - povšimněme si však iniciálního *a*- v *achale* ,jí'), slovo *graj* ,kůň' v podobě bez koncového *s* (srov. *grast* nebo *gras* v jiných nářečních větvích) nebo souhlásku *v* ve slově *tschowachani* ,čarodějnice'. Poněkud zvláštním způsobem jsou zaznamenány koncové samohlásky. Z Rüdigerova zápisu - zdá se - vyplývá, že došlo k zúžení koncového *-e* (srov. *lati* ,ona.Loc'), a nikoli soustavnému zúžení koncového *-o* (srov. *baru* ,velký' vedle *puro* ,starý'). Zápis původního **a* jako *e* (např. v *agawe* ,tento', *naschele* ,prchá, uniká' a v jiných gramatických exponentech, s výjimkou těch, které následují po *-h*) může také odrážet úžení. Zápis slov *gascht* ,dřevo' a *gan* ,ucho' ukazuje, že musela obsahovat neaspirovanou iniciální explozívu; písmeno *k* by totiž ve shodě s němčinou reprezentovalo explozívu aspirovanou. Lze proto předpokládat, že opozice aspirovaných a neaspirovaných explozív byla zachována, což ostatně platí dodnes.

Dalším rysem, na jehož základě lze Rüdigerův materiál jasně identifikovat jako sintštinu, je změna *s > h* v morfologických paradigmatech (sintština je „úplný *h*-dialekt“). Tento vývoj se dotkl a) celého paradigmatu slovesné spony, a to jak v přítomném, tak minulém čase (srov. *hi* ,je', *has* ,byl/a', *hom* ,jsem', *homes* ,byl/a jsem'); b) instrumentálu (např. *leha* ,s ním', *laha* ,s ní'); c) dlouhých forem přítomné konjugace v těch tvarech, které obsahují hloubkové *s* (např. *tu schuneha* ,slyšíš', *me schunaha* ,slyšíme'); d) sady interogativ a determinátorů původně začínajících na *s* (např. *her* ,jak', *hacko* ,každý', *ha-* ,všechno'); a konečně e) slovesa *hun-* ,slyšet', jež se ve vzorku objevuje vedle *schun-*. Jde o důležitou dokumentaci vývoje *s > h*, který, jak je vidět, již v době, kdy Rüdiger prováděl svou studii, dosáhl v daném dialektu plného rozšíření.

V morfolexikální oblasti nacházíme výraznosti, jako je dlouhá forma nominativu *dewel* ,Bůh', užívání *teisse* ve významu ,zítra' i ,včera', a tvary *agawe*, *ageie* a *agale* jakožto deiktické výrazy. Ty obsahují iniciální samohlásku, jejíž status - totiž zda jde o nositele funkční distinkce (*kava/akava*), nebo o pouhou fonetickou protezi - je však nesnadné určit; připomeňme, že nedávný Holzingerův (1993) popis sintštiny má jen podoby *kava*, *kaja* a *kala*. Určité členy mají podobu *o* v maskulinu a *i* ve femininu. Zájmenem 3. osoby plurálu je unikátní *jole*. Exponent negace má podobu *ne*, což odpovídá některým současným sintským nářečím; v Rüdigerově materiálu není obsaženo postponované *gar*. Mezi negativní partikule patří *kek* ,žádný' a *tschi* ,nic', které spolu s *tschemoni* ,něco' tvoří inventář typický pro dialekty severní větve romštiny (srov. Bakker, v tisku).

Další partikule ve vzorku jsou v několika ohledech dosti zajímavé. Za prvé sem patří částice *kommi* ,ještě', přejímka z řečtiny, která od té doby ze sintonu a vlastně i z většiny kontinentálních nářečí vymizela, a představuje proto konzervativní rys Rüdigerova dialektu. Dále je to *ue* ,ano', připomínající *va* v balkánské romštině - a pokud jsou obě partikule skutečně příbuzné, pak jde o další konzervativní prvek, který už dnes v sintštině nenajdeme. Částice *halauter* ,všechno' ukazuje, že v oblasti partikulí byl již tehdy patrný vliv němčiny. Mezi slučovacími spojkami je vedle německého *aber* ,ale' také ještě *de* (tj. *te*) ,a' indického původu; ta-

to skutečnost odpovídá hierarchii nahrazování spojkového materiálu v romštině (viz Matras 1998a). Z Rüdigerových poznámek není jasné, zda se pro ‚nebo‘ užívá německého *oder*, anebo zda jen nebyl ekvivalent v romštině doplněn (s. 77).

V morfologii poukazuje Rüdiger na sufixaci pomocí *-ben* (např. *baruben* ‚velikost‘) a tvoření slov genitivní derivací (např. *veschiskro* ‚lesník‘); druhý způsob je typický pro severozápadní větev romštiny a sintštinu zvláště. Atematická substantiva končí často na *-us* (např. *schnablus* ‚zobák‘, *flammus* ‚plamen‘), starší koncovku, jež se vyskytuje v baltském, finském a severocentrálním dialektu, ale není běžná v současné sintštině; vedle toho končí některá atematická substantiva na *-o* (např. *schterno* ‚hvězda‘). Adjektiva mají syntetický komparativ (např. *soreder* ‚silnější‘, *bareder* ‚větší‘). Slovesná koncovka 2. osoby singuláru u spony přítomného času a v paradigmatech préterita je *-al*. Sloveso ‚vidět‘ má minulý čas *dikkigom*. Výrazná je tendence k splynutí osobních koncovek v plurálu. U spony nalézáme *tume ham* s významem ‚vy jste‘. V přítomném paradigmatu přebírá koncovka *-ene* (původně 3. osoba plurálu) vyjádření všech osob množného čísla, zatímco v préteritálním paradigmatu splývají plurálové formy v podobě s koncovkou *-an*, původně vyjadřující 2. osobu plurálu. Atematická slovesa mají vkladné *-o-* (*fligole* ‚letí‘). Číslovky vyšší než deset jsou skládány pomocí *i*, nikoli *te*: *bischijeck*, *bischidui*.

V oblasti morfosyntaxe mají slovesa v přítomtu - podobně jako dnešní sintština - tzv. dlouhé formy (srov. *merele* ‚umírá‘), avšak u modálních sloves lze koncovou samohlásku vynechat (srov. *dschanel dschale* ‚umí chodit‘). U jednoho intranzitiva je doložena participiální přítomná konstrukce (srov. *ne tschele dschito* ‚nežije dlouho‘). Modální komplementy se objevují bez komplementizátoru *te* ve třetí osobě (srov. *o tschawo ne kamele zertele* ‚chlapec nechce sít‘, *ageie tschai ne dschanel dschale kommi* ‚toto děvče ještě neumí chodit‘), ne však v osobě první (srov. *me kamawe te hunawe* ‚chci slyšet‘). Podmětová klitika - u plnovýznamových sloves jsou v sinto-manušských dialektech produktivní - máme doložena ve větě *joi hi jekke bersch de dui manet enge wiasli pro boliben* ‚narodila se před rokem a dvěma měsíci³. Velice specifickým rysem - vlastně jde v romštině o raritu - je splynutí faktálního a nefaktálního komplementizátoru a užívání jinak pouze nefaktálního *te* v obou funkcích (srov. *ne schunele, te me rakkerwa* [= *rakervaha*] ‚neslyší, že mluvíme‘). Většina romských dialektů, včetně sintštiny, užívá ve funkci faktálního komplementizátoru slova *kaj*, někdy nahrazeného přejímkou. Splynutí obou funkcí v komplementizátoru *te* je dále zaznamenáno jen v české sintštině (von Sowa 1893: 456) a velšské romštině (Sampson 1926).

Německé přejímky jsou bohatě doloženy v oblasti lexika. Substantiva se liší měrou své integrace; jen některá mají v nominativu atematickou koncovku (srov. *flammus* ‚plamen‘ -v romštině se toto podstatné jméno stává maskulinem - nebo *schterno* ‚hvězda‘), jiná nikoli (srov. *regenboge* ‚duha‘). Přejatá adjektiva v predikátu nekongrují (srov. *leskri romn[ij] hi taub* ‚jeho žena je hluchá‘, *hart her jek bar* ‚tvrdý jako kámen‘), ačkoli v atributivní pozici jsou deklinabilní (srov. *je schpitzigu schnablus* ‚špičatý zobák‘). Mezi německými partikulemi jsou *halauter* ‚všechno‘ - tato složenina však obsahuje i nepřejaté *ha* ‚všechno‘ - a *aber* ‚ale‘. Chybějí předložky a slovesné kopartikule německého původu. Přes poměrně skromný rozsah jazykového vzorku to může znamenat, že takové přejímky se do daného nářečí dostaly až v pozdější době. Kalk německé slovesné kopartikule nacházíme ve větě *tumaro dad hi pre* ‚váš otec je vzhůru‘ (z německého *ist auf*). Kuriózní je výskyt německých dativních koncovek

v *ando leskri neste* ‚v jeho hnízdě‘ a v *o panin andro flusse* ‚voda v řece‘. Slovan-
ský vliv, i když je v sintštině značně redukován, je doložen slovem *sennole* ‚zelený‘.

Vzorek obsahuje i několik problematických jevů. Tak například ve větě *Dei ne tschummedele leskre tschawen*, přeložené jako ‚matka nelíbá své děti‘, je ne-
správný rod zájmena, totiž *leskre* ‚jeho‘ místo *lakre* ‚její‘ (*sic!*)⁴, tj. zde ‚své‘. Absen-
ce mezislovní hranice ve výrazu *medschana* ‚já vím‘ je, vezmeme-li v úvahu
prokázanou Rüdigerovu obeznámenost s morfologickými paradigmaty, pravděpodob-
ně tiskařská chyba. Nejasný je původ výrazu *enge* v *dschowe diwes enge* ‚před
čtyřmi dny‘ a je možné, že byl vytvořen na základě svého hindustánského pro-
tějšku, uvedeného jako *ange*. Podobně posesivní konstrukce bez nepřímého pádu
o matscho hi jacka ‚ryba má oči‘ (vedle *o rukkes hi sennole pattria* ‚strom má ze-
lé listy‘) může odrážet postupné překládání, při němž bylo nejdříve izolováno sub-
stantivum vyjadřující posesora.

4. Gramaticko-typologický výklad

Rüdiger nejdříve podává svůj překlad vzorkového textu, který mu byl poskytnut
Bacmeisterem, a pak v celkem tradičním pořadí probírá jednotlivé gramatické kategorie:
členy, derivaci substantiv a adjektiv, rodovou flexi, stupňování, pádovou flexi, zájmena, kon-
jugaci spony a sloves dvou slovesných tříd, partikule (včetně některých deiktorů, adverbí-
í, předložek a spojek) a v ojedinělých poznámkách i syntax. Přestože celý náčrt zabírá
pouhých sedm stran (s. 70-77), nepochybně podává stručný přehled celé gramatiky,
a představuje tak první mluvnický popis romského dialektu, který byl kdy zveřejněn.

Čtenář si na první pohled povšimne, že chybí pojednání o hláskosloví, což
nás vede k domněnce, že Rüdiger nevěděl o žádných zvláštních hláskách; není ta-
ké vyloučeno, že už tehdy došlo v dané sintské varietě k výrazné fonologické konver-
genci s němčinou. Dále chybí jakákoli zmínka o temporálním exponentu *-as*
(anebo *-s*, pokud bychom očekávali podobu, která se vyskytuje v ostatních varie-
tách sintštiny) nebo o tvoření forem imperfekta a plusquamperfekta/kondicionálu.
Pouze v minulém čase sponového slovesa nacházíme sufix *-es*.

Rüdiger subkategorizuje oblast, která se v současných gramatikách popisuje
jako nominální flexe: Tvar *dades* - vedle tvaru *dakri* - pokládá za „G.“ (tj. genitiv),
tvar *dadeste* označuje jako „D.“ (tj. pokládá ho za dativ) a „A.“ znamená akuzativ ve
tvarech *dades* a *da*, a ablativ v (*mre*) *dadester* a *mre dater*. Dativ a sociativ však
Rüdiger chápe jako postpozice a s nimi příbuzné hindustánské exponenty jsou uve-
deny v části o syntaktických a slovosledných paralelách. Jen dativní formy jsou
však psány odděleně od slovního kmene (srov. *tu ke*, *la ke*, *ma-nge*); poslední tvar je
inspirován hindustánským *ange* přeloženým jako ‚pro‘, které však patří k odlišné vr-
stvě. V hindustánském sloupci směšuje Rüdiger dativní a genitivní exponenty.
Ačkoli nazývá sociativní koncovky „postpozice“, důsledně je připojuje k substantivu
(srov. *mense*, *tumense*, *laha*). Rüdigerovo postpoziční pojetí sociativu je jasně zpo-
chybněno strukturní nedůsledností vzniklou díky změně *s > h* v intervokalické pozici.
Přes poněkud povrchní přístup představuje Rüdigerův výčet a kategorizace pádo-
vých koncovek pravděpodobně vůbec první analýzu pádového systému romštiny.

Jeden z nejnovátorštějších Rüdigerových poznatků se týká užití určitého členu
v romštině. Rüdiger si všímá typologického kontrastu mezi oběma jazyky, romštinou
a hindustánštinou, a vysvětluje vznik určitého členu v romštině jako případ kontak-

tem vyvolané gramatikalizace demonstrativních zájmen, čímž předznamenává univerzalistická pozorování o původu členů a pokládá základy pro analýzu úlohy, kterou má kontakt v typologickém vývoji:

„Člen *je* ‚jeden‘, *o* ‚ten‘ a *i* ‚ta‘ se užívá zřídka. Zdá se tedy, že vznikl pouze napodobením němčiny, podobně jako v lužické srbštině, a že je v zásadě zájmenem a číslovkou, což se shoduje s indostánským *jek* ‚jeden‘, *un* ‚ten‘ a *uni* ‚tentýž‘.“ (s. 71)

Zároveň je ovšem Rüdigerova argumentace poněkud naivní, protože modelem zde není němčina, nýbrž řečtina, a kalkování proto není procesem, který by právě probíhal, nýbrž odráží konvergenci z dřívějšího období jazyka. Proniknutí do mechanismů jazykové změny nicméně posouvá Rüdigeru před takového jeho následovatele, jakým byl Miklošič, jenž předpokládal přímé přejetí řeckých členů. Dalším instinktivním vhladem - v té podobě, jak byl podán, ovšem podobně nezralým - je Rüdigerovo pozorování o citlivosti syntaxe ke změnám vyvolaným kontaktem:

„Konečně skladbu nemají Cikáni při svém rozptýlení už téměř žádnou, nýbrž ji stavějí podle každé řeči, kterou hovoří; přesto i zde ukazují se ještě stopy podobnosti s indostánštinou, zvláště v zakládání prepozic a v pořadí slov, např.

Cikánština.

tu ke ‚pro tebe‘,
ma - nge ‚pro mne jsem to‘
kerdomles ‚učinil‘

Indostánština.

la ke ‚pro ní‘ *tumku*, *unoku*,
mere anger karta
isku“ (s. 77)

Rüdiger správně rozeznává funkční ekvivalenci postponovaných pádových exponentů, avšak interpretuje předsazení nepřímého předmětu v romštině (*tuke kerdom*) a postponování přímého objektu v hindustánštině (*karta isku*) jako konstrukce pro dané jazyky typické, ačkoli jsou obě značně příznakové. Na základě této nesprávné interpretace pak pro oba jazyky postuluje společný slovosledný vzorec (nepřímý objekt - sloveso - přímý objekt).

Rüdigerova komparativní tvrzení můžeme shrnout v následujících bodech: romština a hindustánština se liší existencí určitého a neurčitého členu pouze v první z nich a v inventáři partikulí. Oba jazyky se podobají tím, že a) umožňují adjektivní a deadjektivní derivace, b) mají derivační prefix k vyjádření opaku, c) rod substantiv a adjektiv vyjadřují pravidelnými samohláskovými sufixy, d) nemají vzorce pro skládání slov, e) postponují deklinační afixy, f) podoby jejich zájmen jsou obdobné, g) užívají sponu jako pomocné sloveso v pasivních konstrukcích (což je správné pozorování, ačkoli nejsou uvedeny žádné příklady), h) mají slovesnou konjugaci a i) „zakládají prepozice“ (srov. citát).

Aspoň dva zásadní typologické rozdíly však Rüdiger nezaznamenal. Prvním je postponování adpozic v hindustánštině oproti jejich anteponování v romštině. Rüdigerovy komentáře se týkají pouze exponentů tzv. druhé vrstvy, tj. malé uzavřené skupiny abstraktních pádových modifikátorů (viz Matras 1997), které moderní lingvistická romistika chápe jako součást pádové flexe. Avšak elementy tzv. třetí vrstvy, volné adpozice, mají v obou jazycích odlišné slovosledné postavení. Rüdiger si toho měl být vědom, neboť v jeho textovém vzorku je přinejmenším jeden jasný případ

příbuzných adpozic: romské *la hi but tut anter tschutschi* a hindustánské *ini both dut schischi ander*, má v prsu mnoho mléka'. Protože Rüdiger sestrojil své hindustánské věty na základě Schulzovy gramatiky a vytvořil je - alespoň co se týče adpozice v uvedeném příkladu - správně, je sotva možné, že by pravidlo o postpozicích v hindustánštině bylo uniklo jeho pozornosti.

Druhý významný rozdíl, který Rüdiger ponechává bez povšimnutí, se týká slovesné konjugace, v níž hindustánština vyjadřuje rod a číslo, zatímco romština osobu. Rüdiger sice podává pro oba jazyky celá paradigmata, avšak o rozdílech mezi nimi se nezmiňuje. Méně důležitá je snad skutečnost, že nezaznamenal odlišnost slovosledných vzorců; v hindustánštině zaujímá sloveso finální pozici, zatímco v romské slovosledné struktuře předchází rématu. Rüdiger nechává v hindustánském překladu množství mezer, zřejmě proto, že musel při vytváření vlastních vět spoléhat na Schulzovu gramatiku, zatímco jeho romský informant mu mohl poskytnout úplné překlady vzorkových vět do romštiny. Tato skutečnost příležitostně ovlivňuje větnou strukturu jeho příkladů a je možné, že si Rüdiger nebyl vědom důslednosti finální pozice slovesa v hindustánštině, anebo vůbec důležitosti slovosledných pravidel. Totéž vysvětlení je možné u ergativity, která v hindustánštině existuje a již by dnešní typolog bez váhání uvedl jako důležitý rys, který oba jazyky rozlišuje.

Rüdiger předkládá materiál z obou jazyků, jenž dostatečně prokazuje genetikou příbuznost mezi nimi, a ze svých údajů vyvozuje správné závěry, čímž přivádí vědecké zkoumání romštiny do nové éry. Je paradoxní, že téměř žádná z kategorií, ke kterým explicitně poukazuje ve svém pojednání gramatických paradigmát, nepodpírá jeho argumentaci. Skutečnost, že oba jazyky mají slovtvorné vzorce (nominalizaci, derivaci adjektiv, komparativní exponenty atd.), je téměř irrelevantní, neboť ve většině Rüdigerových příkladů nemá samotný materiál, na němž tyto vzorce stavějí, společnou etymologii. V oblasti substantivní deklinace si Rüdiger není vědom vrstveného systému vyjádření pádových relací v romštině i hindustánštině ani historických procesů, které lze vidět za jeho současným stavem, takže nemůže vysvětlit slabé a poněkud povrchní podobnosti mezi pádovými formanty obou jazyků. Vzorce slovesné flexe v kategoriích kongruence s podmětem a v kategorii času jsou v obou jazycích zásadně odlišné, a není proč se domnívat, že se Rüdiger pokusil o etymologický výklad exponentů osoby (např. u spony). Když tvrdí, že oba jazyky užívají totožnou pasivní konstrukci, nepředkládá, jak už bylo zmíněno, žádný materiál a při dokazování podobnosti slovosledných vzorců některé údaje nesprávně interpretuje. Konečně přiznává, že se partikule i syntax obou jazyků odlišují dosti značně, a ani jeho srovnání demonstrativ neukazuje žádné výrazné strukturní shody. Rozhodným důkazem společného materiálu v oblasti struktur probíraných v gramatické části jsou tedy jen společná osobní zájmena - ovšem kromě zájmen třetí osoby, která příbuzná nejsou.

Proč si tedy Rüdigerova jazykovědná práce vůbec zaslouhuje naši pozornost? Hlavním důvodem je skutečnost, že představuje první stručný gramatický popis romského dialektu a zároveň první komparativní přehled porovnávací romštinu s jiným novindickým jazykem. Rüdigerovy náhledy vycházejí z textového vzorku, podobností v základní slovní zásobě, číslovkách a zájmenech i ze shod strukturně-typologických. Není však schopen formulovat svou argumentaci explicitně a v podrobnostech a jeho závěry jsou do značné míry intuitivní. Rüdigerovo lingvistické pojednání je simplistické a občas i naivní a špatně artikulované. Přesto však obsahuje jádro argumentace, která zásadně změnila deskriptivní přístupy k romskému jazyku.

5. Rüdigerovy údaje ve srovnání s jinými zdroji jeho doby

Přestože zájem o romštinu začal vzrůstat až v desetiletích, která následovala po vydání Rüdigerova a Grellmannova díla, měl Rüdiger bezprostředně k dispozici alespoň jeden další zdroj, Rotvelšskou gramatiku z roku 1755, jež obsahovala romský slovníček a krátký text nazvaný „Dopis cikánského muže manželce“. V knize je zaznamenána varieta romštiny, která je velmi blízkce příbuzná Rüdigerovu materiálu, i když s ním není úplně totožná.

V oblasti fonologie je oběma zdroji zachycena typicky sintska změna $v > b$, alespoň na konci slova. Rotvelšská gramatika má *laab* ‚slovo‘ a *boob* ‚pec‘, avšak *lowe* ‚peníze‘ a vedle sebe pak *tschabo* a *tschawa* (druhá varianta se vyskytuje ve zmíněném dopise). Francké nářečí němčiny však mohlo ovlivnit zápis, nebo dokonce samotný vznik intervokálního *b*, a přispělo tak možná ke zmíněné variantnosti. Mezi kontrahovanými tvary je *mre* ‚moji, moje‘ v obou zdrojích, a v Rotvelšské gramatice najdeme také *wle* ‚přišli‘. Slovníček i dopis zachycují změnu $o > u$ (srov. *drum* ‚cesta‘, *gajium* ‚šel/šla jsem‘, *rum* ‚manžel‘), která je u Rüdigerova doložena pouze v adjektivních koncovkách mužského rodu (srov. *baru* ‚velký‘, *spitzigu* ‚ostrý‘), a vůbec se neobjevuje v koncovce první osoby minulého času. Další odlišností materiálu Rotvelšské gramatiky je změna $a > o$ (srov. *pas monde* ‚vedle mě‘, *pa lotte* ‚na ní‘, *komli* ‚milovaná‘); opět může jít o vliv německého nářečí na fonologii místní romštiny. Z hlediska změny $s > h$ leží dialekt Rotvelšské gramatiky - stejně jako dialekt Rüdigerův - na tom okraji kontinua, kde je maximální množství forem s hláskou *h*, včetně interogativ *hoske* ‚proč‘, *hirr* ‚jak‘ a *ho* ‚co‘ (avšak *sawe* ‚jací, jaké‘) a slovesa *hun-* ‚slyšet‘ (srov. *hundum* ‚slyšel/a jsem‘), které se v Rüdigerově textu střídá s *schun-*.

V morfologii jsou doloženy jiné atematické koncovky substantiv mužského rodu než u Rüdigerova: srov. *alo* ‚úhoř‘, *mondo* ‚měsíc‘, *bechari* ‚pohárek‘ (z německého *Becher*), avšak žádná substantiva končící na *-s*, přestože seznam slovíček je dlouhý. Oba zdroje uvádějí partikule *ua* ‚ano‘, *hallauter* ‚všechno‘, *te* ‚a‘, *tschommoni* ‚něco‘ a *tschitschi* ‚nic‘ (v reduplikované podobě pouze v Rotvelšské gramatice). Dopis obsahuje navíc *oder* ‚nebo‘ a *nina* ‚také‘. Zajímavé je, že v slovníčku Rotvelšské gramatiky nacházíme jiná deiktická slova než v dopise: první má stejně jako Rüdigerův vzorek *kovva*, druhý *dowa*. Srovnání obou zdrojů, a zejména rozdíly mezi nimi (v tvarech, nebo aspoň ve způsobu záznamu) dokazují, že dostupnost Rotvelšské gramatiky nejspíše Rüdigerova nezlákala k tomu, aby plagoval materiál v ní obsažený. Mnohem pravděpodobnější je, že svoje poznatky založil na původním empirickém výzkumu.

Ne tak Grellmann, Rüdigerův současník. Ruch (1986) i Willems (1998) podali rozsáhlý výklad o Grellmannově plagiátorství v jeho kapitolách o etnografii, které opsal ze série článků publikovaných v dřívějších vydáních *Wiener Anzeigen*. V recenzi Grellmannova díla vydané roku 1784 sám Rüdiger upozornil na skutečnost, že Grellmann zahrnul i slova, která vůbec nebyla romská (srov. Willems 1998: 81). Puchmayer (1821: 50-51) se zmiňuje o tom, že jeho informanti pro českou romštinu nebyli schopni identifikovat několik desítek slov z Grellmannova lexikálního seznamu a tato slova, z nichž mnoho skutečně vůbec není romských, také uvádí.

V seminární práci předložené na Manchesterské univerzitě srovnává Monreailová (1996) Grellmannovy kapitoly s Rüdigerovým esejem. Nejdříve si všímá skrytého odkazu k Rüdigerovi v kapitole o jazyce druhého vydání Grellmannovy knihy:

„Autor proto velmi správně říká, že jazyk Cikánů je stále jedním z nejbezpečnějších prostředků, jaký může skutečný původ tohoto lidu uvést v jistotu.“ (Grellmann 1787: 280)

K tomu srov. následující pasáž v Rüdigerově eseji:

„[...] žádný z rozlišujících příznaků národů není tak jistý, trvanlivý, rozhodující a neměnný jako jazyk.“ (s. 59)

Monrealová také ukazuje podobnosti v uspořádání výkladu, zmiňujíc se o možnosti, že se Grellmann i Rüdiger řídili uspořádáním Büttnerova materiálu; musíme dodat, že se také jen mohli řídit standardním uspořádáním gramatických popisů (číslovky, substantiva, adjektiva, slovesa). Monrealová dále správně poznamenává, že zatímco Grellmann měl rozsáhlejší seznamy slov, Rüdiger se vyjadřoval i k derivačním vzorcům a syntaktickým konstrukcím. Konečně upozorňuje na tvarové podobnosti v substantivní deklinaci: Grellmann, stejně jako Rüdiger, má *baru balo* ‚velké prase‘ (akuzativ *bari balis*). Monrealová zaznamenává neobvyklou adjektivní koncovku *-u*, která se vyskytuje u obou autorů, a ukazuje tak na opsání materiálu, nepovšimla si však, že Grellmann byl nedůsledný a užil nominativní adjektivní tvar i v akuzativu (srov. *baru balis*). Paralely mezi nominálními paradigmaty v obou zdrojích pozorované Monrealovou můžeme doplnit o vyloučení dativu z deklinace; Rüdiger ho chápe jako postpozici a zabývá se jím ve zvláštním oddíle spolu se sociativem. Je zajímavé, že Grellmann sociativ do nominálního paradigmatu zahrnuje a správně ho překládá. Musel proto i on mít některé vlastní náhledy - anebo v tomto bodě čerpal poučení z nějakého dalšího zdroje.

Pečlivější pohled snadno odhalí další potíže spojené s Grellmannovým textem. Za prvé, jeho materiál obsahuje směs sintštiny a některého centrálního dialektu. Zčásti je tato skutečnost zřejmá už z glosáře (srov. *dewel* vedle *del* a mnoho dalšího), ale nejvýrazněji se projevuje v paradigmatu spony, kde v prezentu vedle *me hom* ‚já jsem‘ nacházíme také *me sinjom* a v minulém čase vedle sintskeho *me humes* (označeného jako „imperpektum“) také jihocentrální *me sinjomahi* (uvedené jako „perfektum“). Na Grellmannovu obranu je možné říct, že se snažil o to, aby byla paradigmata kompletní, a zvláštní tvar si pak vykládal jako další kategorii minulého času, která však v romštině ve skutečnosti neexistuje. V každém případě ukazuje toto zkombinování sponových tvarů na nekritické přejímání materiálu jiných vědců. Další důkaz se objevuje ke konci kapitoly v textu Otčenáše, psaného v centrálním dialektu. Je zaznamenán maďarským pravopisem a vedle typicky centrálních forem (např. *hin* ‚je‘ a *andal* ‚z‘) má i olašské prvky (např. *agyész* ‚dnes‘ a rumunismus *lume* ‚svět‘).

Je zřejmé, že Grellmanna tolik co Rüdiger nezájímalo ani hledisko Cikánů, ani vnitřní logika jejich jazyka. Přejímá a opakuje jak předsudky, tak hostilní postoje, postrádá jakýkoli zájem o funkci a dějiny jazykových struktur a na rozdíl od Rüdiger se sotva obtěžuje k nim něco poznamenat, nebo o nich dokonce spekulovat. Že Grellmann neměl žádný cit pro romské gramatické konstrukce, je zřejmé z jeho ignorantských poznámek o určitém členu, jenž podle něj jak v cikánštině, tak v hindustánštině stojí za jménem (s. 303), z toho, že užívá tvaru *gadžo* ‚muž‘ nejen v nominativu, nýbrž i v akuzativu, ale především z výkladu vokativu, který v romštině i hindustánštině uvozuje pomocí anteponovaného *O* (jako by se pokoušel o napodobení stylu řecké tragédie) a užívá ho i se slovem ‚stůl‘.

Kromě zmíněného paradigmatu *baru balo* ‚velké prase‘ patří mezi prvky, které jsou příznačné pro Rüdigerův text a které nacházíme i v Grellmannově kapitole o jazyce, slova *manet* ‚měsíc (časové období)‘ a *jole* ‚oni, ony‘. Nejzřetelnějším z Grellmannových plagiátorských činů je však opsání značné části slov v jeho seznamu ze slovníčku Rotvelšské gramatiky. V obou zdrojích, Rotvelšské gramatice z roku 1755 a Grellmannově textu z roku 1783, se zcela shodují jak spontánní příklady, které byly autory Gramatiky elicitovány, aby zaplnily mezery ve slovníku (např. *pleisserdum* ‚plat‘, což je v sintštině přejímka z rotvelš, kde jde o odvozeninu slovesa *pleisslen* ‚platit‘), tak chybná určení slovních hranic (např. *tscherodiastele* [= *šero dias tele*] ‚stít‘, tj. doslova ‚dal hlavu dolů‘, *Dades Krupral* [= *dadeskro phral*] ‚otcův bratr‘ a mnoho dalších).

V této souvislosti si zmínku zaslouží další dva tehdejší zdroje. Oba jsou sbírkami romských slov a krátkých vět pojednanými v kontextu rotvelš, ačkoli oba zdroje mezi cikánštinou a zlodějskou hantýrkou jasně rozlišují. Obsah *Waldheimského glosáře* z roku 1726 (uvedený u Klugeho 1901: 185-190) byl sebrán na půdě waldheimského vězení, jež zároveň sloužilo i jako sirotčinec a útulek pro chudé (město Waldheim se nachází v Horním Sasku mezi Lipskem a Drážďanami). Glosář, který celkem zahrnuje přes 120 položek, včetně množství vět označených jako „cikánské“ a odlišených od vět s označením „rotvelšské“, dokumentuje varietu sintštiny. V oblasti hláskosloví je důsledněji provedena jak změna $v > b$ (např. *loby* ‚peníze‘, *tschobachanin* ‚čarodějnice‘ - srov. *Tschowachano* u Rüdigerera), tak změna $o > u$ (např. *bacru* ‚koza‘ nebo genitivu končící na *-escrou*). I tentokrát jde o *h*-dialekt (např. *Hau pieke we ha?* ‚co prodáváš?‘), ale musíme si povšimnout i *s*-ového interogativa ve větě *so racker we ha* ‚co říkáš?‘. Od Rüdigerova vzorku se Glosář odlišuje přítomností koncového *-s* v atematických sufixech maskulin (např. *doktoris* ‚doktor‘, *schustaris* ‚švec‘, *wirthus* ‚hostinský‘, *Hanber-burschus* ‚učeň, učeňík‘ - srov. německé *Handwerkburche*; avšak také *galgo* ‚šibenice‘). Zajímavý je autorův sklon zapisovat koncové *-i* jako *-ing* (např. *ratting* ‚noc‘, *giling* ‚píseň‘), zjevně inspirovaný kryptolektickými koncovkami, jež jsou produktivní v „rotvelš“ (srov. *trittling* ‚noha‘, *funkling* ‚oheň‘).

Druhým relevantním zdrojem je Schäfferův *Sulzský cikánský seznam*⁵ z roku 1787, vytvořený na základě protokolů při výsleších Hannikelovy bandy (Kluge 1901: 250-252, též Winstedt 1908). Také zde jde o sintský dialekt. I v krátkých větách Seznamu lze vysledovat rozdíl mezi subjunktivními tvary slovesa, kde je v 1. osobě plurálu zachováno koncové *s* (srov. *Gayaratt Tschoss-ander Philicenn pagassadren* [= *kaja rat džos ander filecin, phagas adren*] ‚pojdme dnes v noci do zámku a vloupejme se tam‘), a tvary indikativu, kde se vyskytuje intervokalické *h* (srov. *Bappian Chahame gern* [= *papian chaha me gern*] ‚husy jíme rádi‘). Vliv němčiny je zde zjevně hlubší než u ostatních zdrojů: dochází i k přejímání německých předložek a kalkování německých slovesných kopartikulí (srov. *O Meizelen pagias zu Felldorf durchos darabren Ebri* [= *o Meizelen phagjas zu Felldorf durch o staraben abri*] ‚Meizelen uprchl ve Felldorfu z vězení‘).

Nakonec můžeme ještě připojit poznámku k dalšímu zdroji, románu o Hannikelově životě (Kluge 1901: 250). Biografie obsahuje šest vět zachycujících Hannikelův výslech, a co je zajímavé - tyto věty jsou v romštině. Díky svému nepravidelnému zápisu jsou často velmi složitě rozluštitelné. Detailně jsou probrány u Winstedta (1908) - zde se omezím pouze na jejich nejpodstatnější jazykové rysy: V hlásko-

sloví opět nalézáme úženi samohlásek (např. *tschoo rindi* ‚mezi zloději‘, *malendi* ‚mezi přáteli‘, *rakerdi* ‚řekli‘, ale vedle *schundum* ‚slyšel jsem‘ i *gejom* ‚šel jsem‘ a *rikerdom* ‚řekl jsem‘). Sponové tvary začínají na *h-*, sloveso ‚slyšet‘ má však kořen *schun-*. Mezi demonstrativy jsou podle Winstedtovy interpretace jak *kowo*, tak *da-wa*. Hlavní jazykovědný přínos Hannikelových vět se týká německého vlivu na inventář spojek a partikulí. Na rozdíl od Rüdigerova vzorku, kde se ve významu ‚a‘ důsledně užívá indického *te*, je zde v téže funkci německé *und*. Zatímco Rüdiger má indickou negativní partikuli *ne*, zde se objevuje německé *gar* (v němčině ‚do-cela, vůbec‘). Jako kauzální spojka slouží německé *weil* - může se vyskytovat i spolu s romskou spojkou *te* (srov. *weil di*), která podle Winstedta přejatý element zesiluje. V oblasti syntaktické konvergence s němčinou je tedy jazyk Rüdigerova vzorku poněkud konzervativnější než jazyk většiny ostatních zdrojů tehdejší doby.

6. Neindický původ slova *Sinte*

Dalším zajímavým bodem při srovnávání Rüdigerova vzorku s ostatními zdroji té doby je vlastní označení Cikánů. Viděli jsme, že všechny uvedené zdroje a tvrzení v nich vycházejí z německé romštiny, kterou dnes na základě autonyma Cikánů žijících v německy mluvících oblastech nebo odtud pocházejících (romsky *Sinte*, česky Sintové) označujeme jako sintštinu. Více než ostatní cikánské skupiny trvají mluvčí romštiny v Německu a přilehlých oblastech na své zvláštní identitě a mezi sebou a (ostatními) Romy pociťují odlišnost. Také názvy jejich organizací často obsahují termíny jako „Sintové“, „sintský“ apod. Inspirováni myšlenkami rozšířenými ve vědecké literatuře uvádějí mnozí Sintové jako zdroj svého jména indickou provincií Sindh. Tato etymologie nejen že předpokládá kontinuitu názvu, ale také implikuje závěr, že specifičnost Sintů může být už předevropského původu.

Je-li tato etymologie správná, pak je podivné, že žádný z uvedených vzorků sintštiny neobsahuje o Sintech ani zmínku, ačkoli autonyma jsou v nich běžně uváděna. Rüdiger sice souvislostem s provincií Sindh věnuje jednu pasáž svého textu, avšak nepřivádí ho k tomu název *Sinte*, nýbrž exonymní označení Romů - *Zigeuner*, *Cigan* apod.

„Dokonce i pravé jméno těch druhých [= Indů] se v zásadě se jménem Cikánů shoduje přesněji, než je na první pohled zjevné. Neboť v samotné Indii zní tak jako jméno řeky *Sind*, odkud je i *Sindistan*, *Sindland*, a nikoli *Sindostan*, východní Sindh, jak tvrdí pan Schulz. Slovo *Sind* se pak snadno mohlo v Orientě změnit v *Zing* [...] a takto bychom jméno Cikánů získali z prastarého etnonyma. I kdyby však ani toto odvození nepřesvědčilo každého a zdálo-li by se někomu poněkud násilné, pak v Indii přece nacházíme pro Cikány jméno ještě bližší a zřetelnější. Dapper ve své *Asii* nazývá zemi kolem řeky Indu *Send* nebo *Sinde* a Hindy líčí jako loupeživý národ pobývajících severně odtud. Thevenot na své cestě k ústí Indu našel město zvané *Sindy* a lid, jehož jméno znělo *Zingani*, [...]“ (s. 79-80)

Je zřejmé, že Rüdiger vůbec název *Sinte* nezná. Na základě podobnosti mezi slovy *Zigeuner* a *Sind-* > *Zind-* totiž zvažuje hypotézu, že „my“ (míní Neromy) Cikány stále označujeme jejich starodávným jménem, zatímco sami příslušníci tohoto národa se původního autonyma vzdali. Není příliš překvapivé, že velmi podobná pasáž se vyskytuje i u Grellmanna, který, vycházející z Thevenotových údajů, odka-

zuje k indickému kmeni nazývanému *Ciganen* (s. 325). Rüdiger sám se však v závěrečných poznámkách od možnosti stanovení původu jen na základě podobného znění etnonymu distancuje. Probírá i některé další hypotézy:

„Snad sem patří i město *Gingi* na *Coromandelu* zmiňované u Hübnera a *Singani* nebo *Sangani* v Gudžarátu uvádění Büschingem. Pouhému stejnoznění však nedůvěřuji; ještě snáze by mohlo vésti k *Zingalûm* [= *Sinhálcûm*], jejichž řeč je však od cikánštiny a indostánštiny poněkud vzdálenější. Jistějším se mi spíše jeví považovat *Singy* a *Morunty*, kteří podle Plinia žili na řece Indu, za totožné s národy, jež dnes nazýváme *Zingany*, *Indostánci* a *Maury*. [...] Na základě tohoto výkladu by tedy Cikáni měli být odvozováni od kmene, jenž od dávných dob obýval hraniční území mezi Persií a Indií a který způsobil, že podle něho všechny východní národy - a konec konců i některé západní - nazýváme *Indiány*,⁶ což je obvyklý omyl z neznalosti [...] K tomu musím dále dodat, že podle Herbelota vedl v desátém století národ *Zingiû* neboli *Zenghiû* války s chalífy, dosáhl až do samotné Arábie a po delší dobu držel Basru, Ramlu a arabský Irák. Sám uvádí, vycházejí z orientálních zeměpisců, jako vlast tohoto národa *Zingistan*, zemi ležící na dnešním pobřeží Zanzibaru vedle *Abyssinie* a naproti *Jemenu*. To však nedokazuje nic jiného, nežli že omyl spočívající v hledání původu lidu - jenž už tehdy byl pro své putování považován za cizince - na základě stejnoznění jmen je už starý, [...]“ (s. 80-82)

Vezmeme-li tedy v úvahu Rüdigerův přístup, můžeme s jistotou předpokládat, že kdyby býval o existenci jména *Sinte* věděl, zcela jistě by ho uvedl. Místo toho se však zmiňuje jen o autonymu *Kale*, zřejmě jediném, které znal.

„Přidávám též jejich národní jméno. Cikáni si říkají *kalo*, tj. černí, ačkoli jsou pouze žlutí, Evropanům pak *Pani* ‚běloskvoucí‘, zcela tak jako *Indiáni* [= *Indové*]“ (s. 79)

(Ze slova *parne* ‚bílí‘ je v citátu samozřejmě vynechána souhláska *r*; toto vynechání snad odráží skutečnou výslovnost v německé romštině.)

Uvedený citát znovu jasně ukazuje, že Rüdiger slovo *Sinte* neznal. Skutečnost, že široce rozšířeným autonymem Cikánů bylo označení *Kale*, je doložena v *Rotvelšské gramatice*: je totiž jediným romským etnonymem, které se v ní uvádí. Slova *romm* a *romni* jsou zde - podobně jako u Rüdigerera - překládána pouze jako ‚manžel‘ a ‚manželka‘; jen tento význam mají i v současné sintštině. Slovo *Kalo* je doloženo také v Sowově (1893) popisu různých dialektů německých Cikánů a vedle označení *Sinto* se pak objevuje v Liebichově (1863) sintsčském slovníčku a u Fincka (1903). Prvním zdrojem, který německé Cikány označuje jako *Sinty* (*Zinde*) je Puchmayer (1821: iii).

Z hlediska autonomie tedy romsky hovořící obyvatelstvo na německém jazykovém území tvořilo jakési zeměpisné propojení mezi mluvčími romštiny na Iberském poloostrově (*Calé*), ve Walesu (*Kle*) a ve Finsku (*Kaale*). Společně vytvářeli oblast endonymu, uvnitř níž převládalo označení *Kale*. Vedle tohoto jména se v téže oblasti užívala i endonyma *Romaničel* a *Manuš*. Slovo *Rom* zde naopak jako etnonymum neexistuje, i když se s ním můžeme setkat jako s označením osob romského původu nebo v názvu jazyka (např. *romanes*). Východní hranicí této oblasti byla, alespoň do devatenáctého století, zóna mezi Čechami a severním Maďarskem. V této přechodné zóně bylo podle Puchmajera (1821: iii) v užití jak etnonymum

Rom, tak *Kalo*. Otázka tedy zní, kdy přesně bylo etnonymum *Kale* v jazyce německých Cikánů plně nahrazeno etnonymem *Sinte* a jaký je původ tohoto druhého jména.

Ze strukturních důvodů je zcela jasné, že slovo *Sinte* nemůže vycházet z indického jména. Je totiž v romštině atematické, to znamená, že se při skloňování chová jako evropské přejímky. Singulárový tvar je *Sinto*, avšak v plurálu máme podobu *Sinte* místo **Sinta*, kterou bychom očekávali, kdyby šlo o slovo indického původu. Ženský protějšek je *Sinta* nebo *Sintica*, v obou případech s přejatými sufixy, a nikoli **Sinti* nebo **Sintni* s původní, indickou morfologií. Podobně je tomu i v dalších romských dialektech. Např. olašská nářečí mají nominativ plurálu *Sinturi*, akuzativ singuláru *Sintos* (nikoli **Sintes*) a akuzativ plurálu *Sinton* (ne **Sinten*). Varianta *Cinte* může navíc znamenat, že iniciální souhláskou bylo původně *c*, nikoli *s*. Vše tedy svědčí pro to, že slovo *Sinte* v německé romštině není starodávné indické jméno, nýbrž nedávná přejímka z konce osmnáctého nebo začátku devatenáctého století, která zcela nahradila starší etnonymum *Kale* až začátkem století dvacátého.

I když neumíme dát pozitivní odpověď k otázce původu slova *Sinte*, určitý vhled nám nabízí Sulzský cikánský seznam vydaný kriminalistou Schäfferem v roce 1787. Sulzský seznam je po Waldheimském glosáři z roku 1726 a Rotvelšské gramatice z roku 1755 třetím zdrojem, který cikánštinu jasně odlišuje od slovní zásoby užívané zloději a tuláky ve funkci tajné řeči. Ačkoli zahrnutí obou jazyků do jedné publikace mohlo být v posledku motivováno snahou zpřístupnit interní jazykové kódy užívané některou z obou menšinových populací vyšetřovatelům a podpořit tak státní dohled a regulaci, samotným sestavovatelům zřejmě nechyběl ani ryze vědecký zájem. Podle Willemse (1998: 16) se v Sulzském seznamu uvádí, že Cikáni mají svůj vlastní tajný jazyk (rotvelš); toto tvrzení je však správné pouze v souvislosti s následujícím citátem:

„Podle Fritsche nejsou spřízněni s žádným jiným jazykem; Cikáni a tuláci [*Jauner*] se spolu mohou dorozumívat jen díky společným slovům. Fritsch tento cikánský jazyk nazývá „Rotwelsch,“ (Sulzský seznam, s. 10)

Naopak čtyřicetá kapitola Seznamu nazvaná „Rozdíl mezi cikánštinou a zlodějskou hantýrkou (*Jaunersprache*)“ důsledně mezi těmito dvěma jazyky rozlišuje, tím že vzorkové věty překládá do obou z nich. A právě toto odlišení je zajímavé pro naši otázku: důsledně a v řadě vět romského textu se Cikáni označují jako *Kale*, zatímco v hantýrce jsou nazýváni *Sende*:

(a)	„Židé velmi rádi kradou Cikánům“
němčina	<i>Die Juden bestehlen die Zigeuner sehr gern</i>
hantýrka	<i>Die Keime denneschoflen die Sende recht gern</i>
romština	<i>O Bibolde T, schorna galen gern [= o bibolde čorna kalen gern]</i>
(b)	„Cikáni vždy nosí nabitě pušky,“
němčina	<i>Die Zigeuner führen immer geladene Flinten</i>
hantýrka	<i>Die Sende keklen alleweil geladene Klassen</i>
romština	<i>Egalen hi Perdebuschgi [= e kalen hi perde puški]</i>

(c)	‘V pirmsenské zemi jsou na tom Cikáni dobře,
němčina	<i>Im Pirmasenser Land haben es die Zigeuner gut</i>
hantýrka	<i>In der Pirmasenser Märtine hens Sende recht tof</i>
romština	<i>Andro Pärmäsensediko tem higalenge [= hi kalenge] misto</i>

Nelze vyloučit, že jméno, jež nyní Romové v Německu a okolních státech používají, bylo původně kryptickým útvarem (jakýmsi tajným, kódovaným jménem), který byl do jazyka přijat v souvislosti s potřebou Cikánů přehodnotit své sociální a ekonomické postavení ve společnosti konce osmnáctého století. Právě v této době jsou totiž Romové vystaveni asimilačnímu tlaku ze strany většinové kultury a společenské organizace, stoupá míra státního dohledu nad nimi, a v důsledku toho nabývá jejich každodenní etnický jazyk důležitou funkci tajného kódu. Výsledkem je přijetí množství kryptických označení pro lokality, povolání nebo společenské a administrativní funkce - a je dost dobře možné, že obdobným způsobem vzniklo i kolektivní autonymum.⁷

V každém případě je pravděpodobné, že slovo *Sinte* bylo původně užíváno jako etnonymum jen určitou podskupinou německých Cikánů. Nejrozšířenějším jménem pro Cikány v německých tajných jazycích totiž není *Sende*, nýbrž *Manisch* (viz Matras 1998c), jež bezpochyby vychází z dalšího romského autonyma *Manuš*, dosud užívaného ve Francii. Puchmayer (1821) se asi setkal právě s těmi německými Romy, kteří přijali jméno *Sinte* nejdříve, jinak bychom totiž nedovedli vysvětlit, proč užívání tohoto jména přisuzoval všem německým Cikánům. Je proto možné, že zdroj, z něhož Sulzský seznam vychází při popisu argotu (*Jaunersprache*) byl ve styku s romskými skupinami označujícími se jako *Sende*, zatímco romské údaje v Seznamu pocházejí od skupiny označující se jako *Kale*. Ať už je původ slova jakýkoli, máme na základě starších zdrojů dojem, že Romové, kteří se nazývali Sintové, tvořili v Německu osmnáctého století mezi Cikány jen malou a poměrně izolovanou skupinu.

7. Závěr

Na otázku, kdo byl skutečně prvním vědcem, který objevil indický původ romštiny, neexistuje přímočará odpověď. Proto musí být Rüdigerova původnost posuzována co nejobjektivněji. V této souvislosti je namístě zmínit tři body. Za prvé: Rüdiger své předchůdce cituje, ačkoli jejich příspěvní bylo ve srovnání s jeho vlastním empirickým úsilím nevelké a docela bezvýznamné a ačkoli výsledky jejich studia nebyly ve srovnatelné podobě publikovány. Jinými slovy, Rüdiger klidně mohl nepřiznat úlohu svých rádců a dalších zdrojů týkajících se romštiny, tak jako ji nepřiznal Grellmann - a přesto nic takového neudělal. Za druhé: nic z údajů uvedených v Rüdigerově textu nenapovídá tomu, že by cokoli opsal z Rotvelšské gramatiky, přestože víme, že tento zdroj k dispozici měl, a ačkoli obsahuje podstatně více materiálu než Rüdigerův vzorek. Pro původnost Rüdigerova vzorku svědčí strukturální rozdílnosti mezi oběma varietami, jakkoli jsou malé a nepodstatné, a rozdíly v grafickém zachycení. Zás a znova tak Rüdigerova eseje kontrastuje s Grellmannovou prací, která jazykovým plagiátorstvím přímo oplývá. A konečně za třetí: Rüdiger je skromný v závěrech, zároveň však svou jazykovědnou analýzu začleňuje do originální a odvažné kritiky minulé i soudobé politiky ve vztahu k Cikánům. Jeho politická rozprava,

kteřá nejenže byla bezprecedentní, ale také zůstala jeho budoucími kolegy nenásledována, představovala luxus, jenž býval mohl být z vědeckého lingvistického pojednání vynechán; přesto Rüdiger chápal svůj úkol jako úkol osvícenský - osvětlil jazykový původ romštiny a projevil osvícenství v souvislosti se sociálními postoji k jejím mluvčím.

Ačkoli osobou, která Rüdigerovi k napsání eseje pravděpodobně inspirovala, byl jeho rádce Büttner - zkontaktoval ho s Bacmeisterem v Sankt Peřerburgu, a je dokonce možné, že dal svůj materiál Rüdigerovi k dispozici (srov. Ruch 1986), je to právě ono empirické zaměření a sociální reformátorství v Rüdigerově osobnosti, které nás opravňuje považovat ho za objevitele a za zakladatele jazykovědného oboru. Willems (1998: 80-81) Rüdigerovi zesměšňuje jakožto „romantika“, kritizuje jeho přejímání stereotypů a zároveň napadá jeho roli samozvaného obhájce Cikánů. Ve skutečnosti, tvrdí Willems, měl Rüdiger jen velmi málo důkazů na podporu své radikální teorie indického původu. Takovou interpretaci však může Willems prosazovat jedině tehdy, jestliže vědomě přehlíží hodnotu Rüdigerova lingvistického výkladu, jenž je přece podstatou jeho příspěvku, a jestliže se místo toho výběrově zaměřuje na jednotlivosti v historických poznámkách na konci eseje, které jsou, jak sám Rüdiger přiznává, spekulativní a zcela předběžné. Odmítnutím souvislosti mezi jazykem a původem se Willems vymlouvá ze studia lingvistických faktů, včetně těch, které patří do oblasti přenosu jazyka. Zdá se, že k tomuto odmítnutí je inspirován jedinou přednáškou o jazyce, již vyslechl na Leidenské univerzitě a která se soustředila na původ Indoevropánů (srov. 1998: 83) zhruba čtyři tisíciletí před příchodem romsky hovořících Cikánů do Evropy, a hypotetizuje ve smyslu šíření jazyků bez populačních migrací (viz též Okely 1997: 240). Přestože už dřívější zdroje odlišovaly romštinu od argotů a lexika itinerantních skupin, byl to právě Rüdiger, kdo první prokázal strukturní koherenci tohoto jazyka tím, že sestavil jeho první stručný gramatický popis. Willems a jeho kolegové jsou nám dlužni vysvětlení, jak a proč by měl být plně rozvinutý jazyk přenesen i s flezí z Asie do Evropy, zde se rozšířit a stát se každodenním jazykem milionů lidí, kdyby v rané fázi nedošlo k fyzické migraci populace mluvčích.⁸ Rüdiger byl možná idealista, ale jeho intuice, třebas naivní, ještě nenalezla vážného kritika.

Poznámky

¹ [Pozn. red.] Autorem zmíněné studie byl Samuel Augustini ab Hortis, slovenský učenec z Kežmarku. Podrobněji viz v článku Arne Manna, *Romano džaniben* 4:3-4, 1997, 129-132.

² [Pozn. překl.] Citáty z Rüdigerova (1990 [1782]) jsou překládány přímo z německého originálu.

³ [Pozn. red.] *Boliben* znamená 'křest,; spíše by překlad měl znít: 'byla pokřtěna před rokem a dvěma měsíci,; což odpovídá i historické skutečnosti: zatímco datum narození nemuselo být přesně zaznamenáno, datum křtu se dochovalo v křestních listech.

⁴ [Pozn. red.] Zde došlo zřejmě k přeslechnutí ve větě: *Dei ne tschummedele peskre tschawen*. Nejde o nesprávný rod, nýbrž o nezachycení opozice zvratnost - nezvratnost zájmena ve 3. osobě; v žádném případě by tam nemělo být nezvratné zájmeno *lakre*, jak se autor domnívá.

⁵ [Pozn. red.] Sulz am Neckar je město v dnešním německém Bádensku-Württembersku.

⁶ [Pozn. překl.] Termín *Indianer* v tehdejší němčině, podobně jako *Indián* v tehdejší češtině, jímž německé slovo překládáme, označoval jak Inda, tak Indiána.

⁷ Podobně jako bylo německými Židy přijato označení *amcha* z hebrejského 'tvůj vlastní lid',. K funkčnímu kontinuu od každodenního jazyka komunity k tajnému jazyku v západních dialektech romštiny viz Matras (1998b).

⁸ Wexler (1997) tvrdí, že je schopen vyvrátit gramatickou koherenci romštiny; argumentuje tím, že romština čerpá z gramatik kontaktních jazyků a má jen málo produktivní gramatiky indické. Ve skutečnosti však Wexler pojednává jen o slovní zásobě a úplně ignoruje produktivitu indických gramatických kategorií a formantů indického původu. Viz stručnou diskusi v Matras (1998b: 3, 6).

Literatura

- Adelung, Friedrich von. 1796 [1815]. *Catherinens der Grossen Verdienste um die vergleichende Sprachkunde*. Hamburg: Buske [Sankt Petersburg: Friedrich Drechsler].
- Bakker, Peter. 1999. The Northern dialects of Romani: Mixed and non-mixed varieties. In: Halwachs, Dieter & Florian Menz (eds.) *Das österreichische Romani im europäischen Kontext*. Klagenfurt: Drava Verlag.
- Finck, Franz Nikolaus. 1903. *Lehrbuch des Dialekts der deutschen Zigeuner*. Marburg: Elwert.
- Grellmann, Heinrich M. 1783 [1787]. *Historischer Versuch über die Zigeuner, betreffend die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volkes seit seiner Erscheinung in Europa und dessen Ursprung*. Göttingen: Dietrich.
- Grierson, George A. 1888. Doms, Jats, and the origin of the Gypsies. *Journal of the Gypsy Lore Society* I, 1, 71-76.
- Haarmann, Harald. 1990. [Úvod]. In: Rüdiger 1990. vii-xxvii.
- Hancock, Ian. 1997. *The Indian origins and westward migration of the Roma*. Occasional Paper No. 37. Mancheca Texas: International Romani Union.
- Holzinger, Daniel. 1993. *Das Rómanes: Grammatik und Diskursanalyse der Sprache der Sinte*. Innsbruck: Verlag des Instituts für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck.
- Kluge, Friedrich. 1901. *Rotwelsch*. Straßburg: Trübner.
- Kochanowski, Vania de Gila. 1994. *Parlons tsigane*. Paris: L'Harmattan.
- Liebich, Richard. 1863. *Die Zigeuner in ihrem Wesen und ihrer Sprache*. Leipzig: Brockhaus.
- Marsden, William. 1785. Observations on the language of the people commonly called Gypsies. *Archeologia* 7, 382-387.
- Matras, Yaron. 1997. The typology of case relations and case layer distribution in Romani. In: Matras, Yaron, Peter Bakker & Hristo Kyuchukov (eds.) *The typology and dialectology of Romani*. Amsterdam: Benjamins. 61-93.
- Matras, Yaron. 1998a. Utterance modifiers and universals of grammatical borrowing. *Linguistics* 36, 281-331.
- Matras, Yaron. 1998b. Para-Romani revisited. In: Matras, Yaron (ed.) *The Romani element in non-standard speech*. Wiesbaden: Harrassowitz 1998. 1-27.
- Matras, Yaron. 1998c. The Romani element in German secret languages: Jenisch and Rotwelsch. In: Matras, Yaron (ed.) *The Romani element in non-standard speech*. Wiesbaden: Harrassowitz 1998. 193-230.

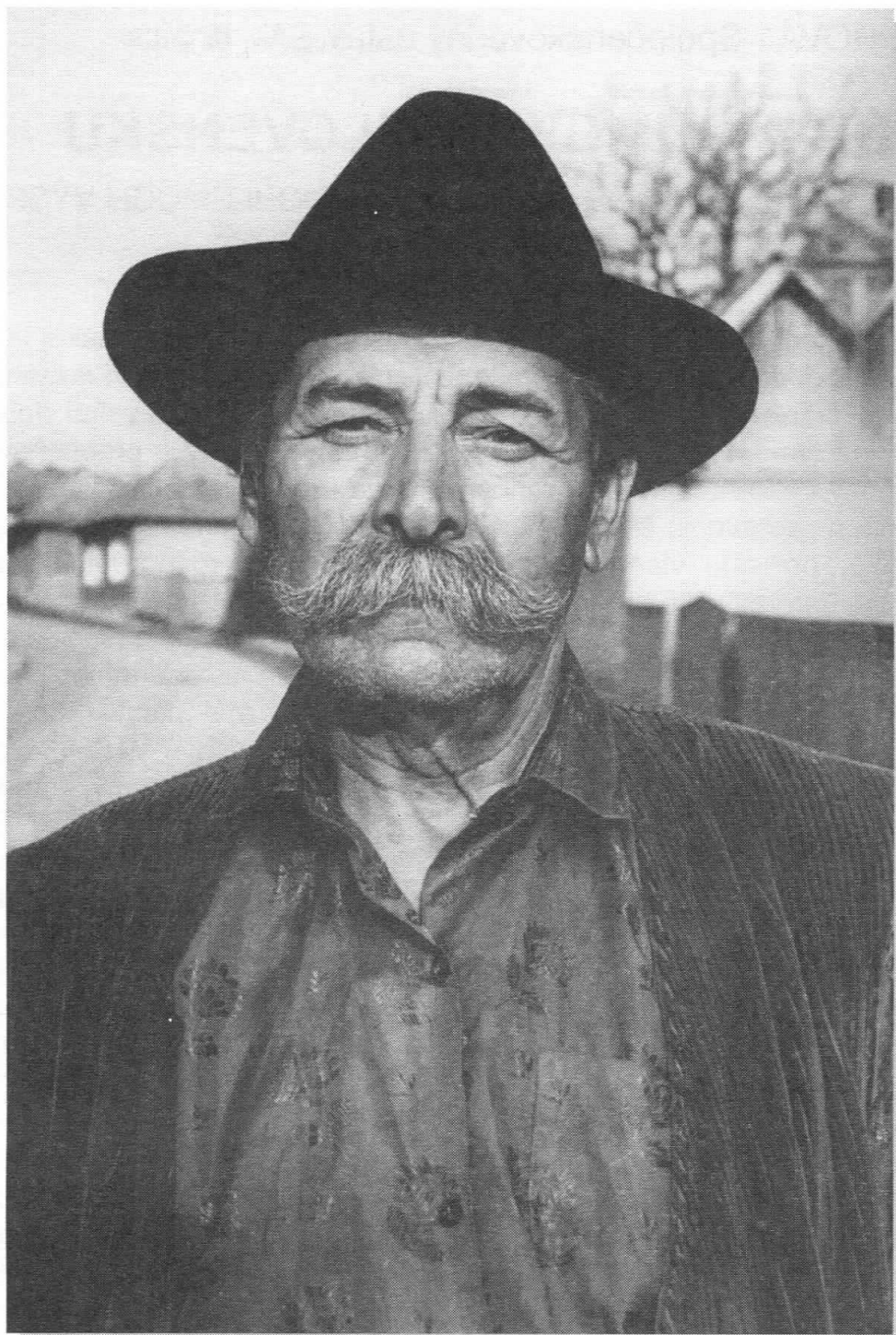
- Miklosich, Franz. 1872-1880. *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's I-XII*. Wien: Karl Gerold's Sohn.
- Monreal, Annette. 1996. *Johann Rüdiger, s methodology and comparative linguistic analysis in his article „Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien“*. Seminární práce. Katedra lingvistiky Manchesterské univerzity.
- Okely, Judith. 1983. *The Traveller Gypsies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Okely, Judith. 1997. Some political consequences of theories of Gypsy ethnicity: The place of the intellectual. In: James, Allison, Jenny Hockey & Andrew Dawson (eds.) *After writing culture: Epistemology and praxis in contemporary anthropology*. London: Routledge. 224-243.
- Pott, August F. 1964 [1844-1845]. *Die Zigeuner in Europa und Asien. Ethnographisch-linguistische Untersuchung vornehmlich ihrer Herkunft und Sprache*. Leipzig: Edition [Halle: Heynemann].
- Puchmayer, Anton Jaroslaw. 1821. *Románi Čib, das ist: Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache, nebst einigen Fabeln in derselben. Dazu als Anhang die Hantýrka oder die Čechische Diebessprache*. Prag: Fürst-erzbischöflichen Buchdruckerey.
- Rotwelsche Grammatik = Beytrag zur Rotwelschen Grammatik, oder Wörterbuch von der Zigeuner-Sprache, nebst einem Schreiben eines Zigeuners an seine Frau*. 1755. Frankfurt.
- Ruch, Martin. 1986. *Zur Wissenschaftsgeschichte der deutschsprachigen „Zigeunersforschung“ von den Anfängen bis 1900*. Disertační práce. Freiburská univerzita.
- Rüdiger, Johann Christian Christoph. 1990 [1782]. *Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien*. Hamburg: Buske. [Neuester Zuwachs der teutsche, fremden und allgemeinen Sprachkunde in eigenen Aufsätzen, 1, 37-84.]
- Sampson, John. 1968 [1926]. *The dialect of the Gypsies of Wales being the older form of British Romani preserved in the speech of the clan of Abram Wood*. Oxford: Clarendon.
- Sulzský seznam = Sulz. Zigeuner-Liste und genaue Beschreibung [...]*. 1787. Tübingen: Balz.
- Todorov, Tzvetan. 1984. *The conquest of America: The question of the other*. New York & London: Harper Collins.
- V. Sowa, Rudolf. 1893. Neue Materialien für den Dialekt der Zigeuner Deutschlands. *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft* 47, 450-465.
- Wexler, Paul. 1997. The case for the relexification hypothesis in Romani. In: Horvath, Julia & Paul Wexler (eds.) *Relexification in creole and non-creole languages: With special attention to Haitian Creole, Modern Hebrew, Romani, and Rumanian*. Wiesbaden: Harrassowitz. 100-161.
- Willems, Wim. 1998. *In search of true Gypsy: From Enlightenment to final solution*. London: Frank Cass.
- Winstedt, Eric Otto. 1908. Some old German-Gypsy word-lists. *Journal of the Gypsy Lore Society* II, 2, 109-117.
- Wolf, Siegmund A. 1993 [1960]. *Großes Wörterbuch der Zigeunersprache (romani tšiw): Wortschatz deutscher und anderer europäischer Zigeunerdialekte*. Hamburg: Buske.

Z angličtiny přeložil V. Elšík

V původním, anglickém znění vychází stať paralelně v „Journal of the Gypsy Lore Society“.

Abstract

Rüdiger's contribution is acknowledged in this paper as an original piece of empirical research: As the first concise grammatical description of a Romani dialect as well as the first serious attempt at a comparative investigation of the language, it provided the foundation for Romani linguistics. At the same time Rüdiger's work is described here as largely intuitive and at times analytically naive. A comparison of the linguistic material is drawn with other contemporary sources, highlighting the obscure origin of the term Sinte now used as a self-appellation by Romani-speaking populations of Germany and adjoining regions.



*Odkud že přicházíme, kdo jen to ví?
Odkud že přilétá vlaštovka?
Odkud že přicházíme, kdo jen to ví?
A víme my vůbec, kam vlastně jdeme?*

*Z básně „Cikáni“ francouzského básníka
a písničkáře P.-J. de Béranger.*

Foto: Tibor Yakab